

بررسی حقوق کودکان در دنیای دیجیتال

محمد مهدی سیدناصری^۱

دانشجوی دکتری، حقوق بین الملل عمومی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد امارات متحده عربی

طاهره شاه محمدی

دانشجوی دکتری، زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه تهران

چکیده

امروزه تکنولوژی کلان‌روایت دنیای ما انسان‌هاست که با پیشرفت‌های شگرف در حوزه‌های نرم‌افزاری و سخت‌افزاری، زندگی بشری را دچار دگرگونی‌های فوق‌العاده کرده است. باید گفت گسترش لحظه‌ای محیط دیجیتال در ابعاد مختلف زندگی کودکان امروز ایفای نقش می‌کند. در کنار آن با شیوع ویروس کرونا و افزایش استفاده از فضای مجازی که نقش مؤثری در تولید، انتشار و انتقال اطلاعات آموزشی و سرگرمی داشته است، سطح دسترسی به محتوای برخط برای اقشار مختلف جامعه از جمله کودکان افزایش پیدا کرده است. در واقع هم‌اکنون بشر شاهد تولد نسلی است که از ابتدای کودکی شاهد پیشرفت اینترنت و ابزارهای هوشمند تکنوژیک در دنیاست و در عین حال، این شرایط بستری برای محدود شدن یا نقض حقوق افراد نیز ایجاد کرده است. در این میان حقوق کودکان به عنوان آسیب‌پذیرترین قشر جامعه بیشتر در معرض سوءاستفاده است. کودکان امروز زمان زیادی را برای فعالیت‌های آموزشی، تفریحی و سرگرمی در اینترنت و محیط دیجیتال سپری می‌کنند و در معرض انواع خطرات و تهدیدات نیز قرار می‌گیرند. در این فضا، موضوع صیانت از حقوق کودک و نوجوان در فضای مجازی، مسئله‌ای در خور توجه است که باید از سوی دولت‌ها و سایر نهادهای دولتی و مدنی و سایر متولیان امور کودکان مورد حمایت ویژه قرار گیرد. این پژوهش بر آن است با روش توصیفی و با مطالعه اسناد، کتب و مرور مقالات علمی-پژوهشی مرتبط به این پرسش‌ها پاسخ دهد که کودک کیست و محیط دیجیتال در زندگی او چه تأثیراتی دارد؟ چه ساز و کارهای قانونی و ساختاری در عرف بین‌المللی و داخلی برای حمایت از کودکان در محیط دیجیتال در دسترس است؟ نقش نهاد خانواده در الگودهی مناسب به کودکان در این محیط و عدم استفاده‌ی ابزاری از کودک در محیط دیجیتال چگونه است؟ چه راهکارهایی برای حمایت از حقوق کودکان در عصر تکنولوژی وجود دارد؟

واژگان کلیدی: حقوق، کودک، تکنولوژی، محیط دیجیتال، صیانت

^۱ نویسنده مسئول: Sm.snaseri@gmail.com

امروزه سرعت پیشرفت فناوری‌های دیجیتال و نفوذ فضای مجازی در زندگی انسان‌ها چنان سریع است که دیگر، جوامع با هر نگاه و موقعیتی فرصت مقاومت در برخورد با پدیده‌های جدید را ندارند و در مدت کوتاهی در مسیر جریان قرار گرفته و در برابر آن پدیده تسلیم می‌شوند. در واقع این روند جهانی شدن است که فرآیندی اجتناب ناپذیر است؛ این فرآیند که از قرن نوزدهم آغاز شده و در قرن بیستم سرعت گرفته و امروزه همچنان با سرعتی چشمگیر به تکامل خود ادامه می‌دهد، در زمینه‌های مختلف ظهور و بروز کرده است. تا جایی که امروز در عرصه‌ی فرهنگ و ارزش‌ها، خود را به عنوان مبنایی‌ترین پایه و ستون شکل‌گیری نظام اجتماعی نشان می‌دهد و می‌توان گفت تکنولوژی‌های مدرن از مرزهای جغرافیایی گذشته و به عمق مرزهای ارزشی، فرهنگی و نظام‌های اجتماعی نفوذ کرده، تأثیر گذاشته است و بشر در مقابل این امر توقف‌ناپذیر و پویا راه فراری ندارد. وقتی که تجهیزات و ابزار دیجیتال حضور خود را در جوامع اعلام کردند، این پدیده‌ها در حوزه‌های مختلف علوم ارتباطات، فضای فرهنگی و آموزشی، جوامع دانشگاهی و جامعه‌شناسی و ... مورد بحث و بررسی قرار گرفتند و کارشناسان به صورت فراگیر به آسیب‌شناسی آن پرداختند. برخی آن را فرصت، برخی با نگرانی آن را تهدید و برخی نیز ترکیبی از این دو یعنی هم فرصت و هم تهدید به شمار آوردند. به عقیده‌ی بسیاری از کارشناسان یکی از مهم‌ترین اقشار جامعه در مواجهه با خطرات و تهدیدات محیط دیجیتال، کودکان هستند. باید گفت اهمیت و تأثیر رسانه‌ها و سرگرمی‌های مجازی و دنیای دیجیتال در شکل‌دهی افکار و رفتار کودکان تأثیری عمیق است که می‌تواند نظام‌های اجتماعی را تحت تأثیرات مثبت و منفی خود قرار دهد. امروزه دسترسی آزاد و آسان کودکان به فضای مجازی و دنیای اینترنت چنان افزایش یافته که ساختارهای اجتماعی جدیدی حول این فضا در حال شکل‌گیری است و باعث افزایش سرعت تغییرات و به هم خوردن نظم سنتی در تعلیم و تربیت و آموزش و پرورش کودکان شده است. در کنار همه‌ی این پیشرفت‌ها، کرونا به عنوان مهمانی ناخوانده با ایجاد شوک، سبب شتاب در روند تحولات دیجیتال شد. در دوران همه‌گیری کرونا، در حالی که کارمندان مجبور به کار در منزل شدند، شرکت‌ها نیازمند استفاده از سیستم‌های هوش مصنوعی برای کار از راه دور و تسهیل قدرت محاسباتی بودند، دانشجویان و دانش‌آموزان نیز ناچار از شرکت در کلاس‌های مجازی و آموزش‌های آنلاین شدند. در این دوران خانواده‌ها در هر قشر و فرهنگی به صورت خودخواسته کودکان را پای گوشی، تبلت، کامپیوتر و ... نشاندهند و کودکان، بیش از پیش غرق در محیط دیجیتال و فضای مجازی شده و رد پای تکنولوژی و دنیای دیجیتال در زندگی آنها پررنگ‌تر و جدی‌تر شد. در واقع هم‌اکنون بشر شاهد تولد نسلی دیگر از نسل زد یا نسل نت است که تقریباً بین سال‌های ۱۹۹۵ تا ۲۰۱۰ میلادی متولد شده‌اند و از ابتدای کودکی شاهد پیشرفت اینترنت و ابزارهای هوشمند در دنیا هستند. امروزه کودکان از طریق پیامک، تماس ویدیویی یا اینستاگرام با دوستان خود در ارتباط هستند و هم‌زمان در چند فضای مجازی مختلف فعال بوده و اطلاعات شخصی زیادی از خود روی اینترنت به جا می‌گذارند و چنان به نظر می‌رسد که همیشه یک یا چند مهمان مجازی در خانه حضور دارد. آرزوها و انتظارات آنها از زندگی در مقایسه با دهه‌های گذشته کاملاً متفاوت است و سطح توانایی آنها در استفاده از تکنولوژی و ابزار دیجیتال بسیار بالا رفته است. در کنار آن استفاده از فضای سه بُعدی متاورس و بازی‌هایی همچون ماینکرافت و ... در سطح بسیار بالایی وارد زندگی کودکان شده و کودکان با جهانی فراواقعی و آواتارهای سفارشی روبه‌رو هستند.

با توجه به اینکه اهمیت و تأثیر منفی رسانه‌ها و سرگرمی‌های دیجیتال و دنیای مجازی در کودکان بر کسی پوشیده نیست، موضوع جدی حقوق کودکان در برابر این فناوری شگفت و پر قدرت یکی از مباحث علمی و اجتماعی مهم این روزهاست. به بیان دیگر دستاوردهای بشری، فرصت‌های جدیدی را برای تحقق حقوق کودکان در این فضا به وجود آورده است که باید مورد توجه قرار بگیرد و با این حال نباید خطرات این محیط در نقض یا سوءاستفاده از حقوق کودکان را نادیده گرفت. در

این فضا با توجه به گستردگی دامنه‌ی آن، مخفی بودن هویت کاربران، سرعت بالا و فرامرزی بودن، فقدان مکانیزم اعمال صلاحیت و نظارت دولت‌ها می‌تواند بر حوزه‌ی شناخت و ادراک کاربران تأثیر عمیقی گذاشته و همه‌ی افراد به خصوص کودکان و نوجوانان را با خطرات خاصی مواجه کند (حسینی، ۱۳۹۸). در واقع علاقه‌مندی کودکان به رسانه‌های دیجیتال و اجبار ناشی از کرونا برای حضور کودکان در فضای مجازی سبب شده تا ضرورت نظارت بر کودکان در این فضا مطرح شده و در سطح بین‌المللی و داخلی نهادها و فعالان این عرصه به فکر حمایت از حقوق کودکان باشند.

حال این پرسش‌ها مطرح است که تعریف کودک چیست و یک کودک در محیط دیجیتال با چه خطرات و تهدیداتی مواجه است؟ چه ساز و کارهای فنی، قانونی و ساختاری در عرف بین‌المللی و داخلی برای حمایت از کودکان در محیط دیجیتال در دسترس است؟ رویه‌ی دولت‌ها و نهادهای بین‌المللی و جامعه‌ی مدنی در صیانت از حقوق کودک از یک سو و حفظ جریان آزاد اطلاعات و آزادی بیان از سوی دیگر چگونه بوده است؟ نقش نهاد خانواده در الگودهی مناسب به کودکان در محیط دیجیتال و عدم استفاده‌ی ابزاری از آن‌ها در محیط دیجیتال چگونه است؟ چه راهکارها و پیشنهادهای برای صیانت از حقوق کودکان در محیط دیجیتال وجود دارد؟ این پژوهش با روش توصیفی و با مطالعه‌ی اسناد، کتب و مرور مقالات علمی-پژوهشی مرتبط صورت گرفته است و به دنبال ارائه‌ی چارچوب منسجمی برای حمایت از حقوق کودکان در عصر پدیده‌های تکنولوژیک می‌باشد.

تعریف مفهوم کودک

برای روشن شدن گستره‌ی حمایت از کودکان، لازم است روشن شود از منظر فقهی و حقوقی کودک به چه کسی اطلاق می‌شود و محدوده‌ی کودکی چه سنی است. از منظر فقهی کودک (صغیر) به کسی اطلاق می‌شود که به حد بلوغ شرعی نرسیده باشد (وزیری، ۱۳۸۴). البته در مورد شروع زمان کودکی در روایات، احادیث و آیات تصریح خاصی به عمل نیامده و باید این مطلب را با تأمل استنباط کرد و در این مورد میان علما و فقها اختلاف نظر وجود دارد. از مجموع روایات وارده در این مورد، استفاده می‌شود که تحقق قوه‌ی ادراک در کودک سن معینی ندارد بلکه بستگی به اشخاص و استعداد و ادراک آن‌ها دارد، یعنی اشخاصی که از ادراک و استعداد بالاتری برخوردارند زودتر ممیز می‌شوند و همچنین موارد آن مختلف است (مظلوم‌زاده و همکاران، ۱۴۰۰).

از منظر حقوقی، کنوانسیون حقوق کودک در ماده‌ی ۱ خود اظهار می‌دارد: «از نظر پیمان‌نامه‌ی حاضر منظور از کودک هر انسان دارای کمتر از ۱۸ سال سن است، مگر این که برطبق قانون قابل اعمال در مورد کودک، سن قانونی کمتر تعیین شده باشد.» با توجه به این تعریف می‌توان گفت کودک یعنی هر انسان زیر ۱۸ سال. البته تدوین‌کنندگان کنوانسیون حقوق کودک، استانداردی مطمئن برای تشخیص کودک از بزرگسال را تعیین نموده‌اند، اما با آوردن قید «مگر این که برطبق قانون مربوط، سن رشد کمتر باشد» به دولت‌ها اجازه داده‌اند تا به مصلحت خود سن دیگری را برای کودکی مشخص نمایند. پس ضعف در ابعاد مختلف جسمی، روانی، اقتصادی و اجتماعی، دولت‌ها و جامعه‌ی بین‌المللی را متعهد به حمایت از کودکان بنا بر ضعف‌های آنان در برابر خطرات احتمالی می‌کند. به جز کنوانسیون حقوق کودک، مقاله‌نامه‌های شماره ۱۸۲ و ۱۳۸ سازمان جهانی کار حداقل سن کار را برای کودکان ۱۵ سال می‌دانند. کودک همچنین در ماده ۱ میثاق حقوق کودک در اسلام؛ «هر انسانی است که بر اساس قانون قابل اعمال در مورد وی، به سن رشد نرسیده باشد»، به‌علاوه در ماده‌ی ۳۸ کنوانسیون حقوق کودک، حضور افراد زیر ۱۵ سال در مخاصمات مسلحانه ممنوع شده است که البته این سن در پروتکل اختیاری کنوانسیون حقوق کودک در مورد شرکت کودکان در جنگ که در ۱۲ فوریه ۲۰۰۲ میلادی لازم‌الاجرا شد، به ۱۸ سال افزایش یافته است (ابراهیمی و مشرف‌جوادی، ۱۳۹۸).

با تکیه بر تعاریف فوق و توجه به ابعاد مختلف تعریف کودکی، نمی‌توان به طور دقیق حدود سنی کودک را مشخص کرد، اما می‌توان گفت با تکیه بر کنوانسیون حقوق کودک، پایان کودکی همان ۱۸ سال تلقی شده است و آغاز آن را می‌توان از قبل از تولد کودکان و دوره‌ی جنینی در نظر گرفت. پس دولت‌ها باید برای ایفای حق بر سلامت کودکان، علاوه بر اقدامات لازم در سطح ملی در عرصه‌ی بین‌المللی نیز فعال باشند تا کودکان از دوره‌ی کودکی، در همه‌ی جنبه‌ها، به سلامت عبور کنند (توتونچیان و سرشار، ۱۳۹۹). روشن است که کودکان انسان‌های آسیب‌پذیری هستند و به مراقبت و حمایت برای گذر از دوره‌ی کودکی نیازمندند و ایفای حقوق آنان بر سلامت و مصونیت در برابر خطرات بسیار مهم است. در کنار آسیب‌پذیری کودکان به دلیل وضعیت سنی، قرار گرفتن در عصر تکنولوژی و مواجه شدن با خطرات مجازی و توسعه‌ی سریع فضای سایبری و سیل مهارناپذیر ارتباطات و اطلاعات و دسترسی کودکان دنیای معاصر به اینترنت و تکنولوژی، ضرورت صیانت و حمایت از حقوق کودکان را توسط خانواده‌ها، نهادهای دولتی و مدنی بیش از پیش روشن می‌کند. در نتیجه نباید از خطرات این محیط در نقض و یا سوء استفاده از حقوق کودکان غافل بود و باید سعی کرد در محیط دیجیتال به حقوق کودکان احترام گذاشت و از آنها حمایت کرد.

آثار محیط دیجیتال در زندگی کودکان

حضور پررنگ کودکان در جهان گسترده‌ی فناوری و تکنولوژی و دسترسی به جریان عظیم اطلاعات و ارتباطات دارای کارکردهای مثبت و منفی بسیاری است. اما آنچه در این مجال به آن پرداخته خواهد شد تنها بخشی از تهدیدات و خطرات احتمالی است که کودکان در این فضا با آن مواجه هستند:

- نقض حریم خصوصی

کودکان در اینترنت بخش قابل توجهی از اطلاعات شخصی خود را در محیط‌هایی چون اتاق‌های گفت‌وگو در شبکه‌های اجتماعی، سایت‌های بازی آنلاین و موارد مشابه افشا می‌کنند که جمع‌آوری غیرقانونی آن‌ها تهدیدی جدی برای حریم خصوصی آنها به شمار می‌آید و می‌تواند زمینه‌ساز سرقت اطلاعات و پیامدهای منفی آن باشد. چرا که هرگز مشخص نیست این اطلاعات به دست چه کسانی می‌افتد و چگونه مورد استفاده قرار می‌گیرد. حتی چنین وضعیتی می‌تواند کودکان را در معرض استفاده‌های تجاری از اطلاعات آن‌ها با هدف‌گیری تبلیغاتی قرار دهد.

- وابستگی به بازی‌های آنلاین و فضای مجازی

بازی‌های کامپیوتری و آنلاین سوغات تکنولوژی و مدرنیته هستند که کودکان و نوجوانان در سراسر جهان بخشی از اوقات خود را به درگیر شدن با آنها می‌گذرانند. اغلب این بازی‌ها دارای صحنه‌های خشن و مهیج هستند و تداوم بازی با آنها کودک و نوجوان را به خود وابسته می‌کنند. با آماری که از کودکان و نوجوانان به دست آمده درصد قابل توجهی از آنان به نوعی اعتیاد یعنی اعتیاد به بازی‌های کامپیوتری دچار شده‌اند. این سرگرمی‌های آنلاین با استفاده از تصاویر پرتحرک و صداهای مهیج، دنیایی از هیجان و خشونت را مهیا می‌کنند و استرس ناشی از آنها منجر به شکل‌گیری رفتارهای پرخطرانه در کودکان و نوجوانان خواهد شد. کودکان و نوجوانان با گذراندن ساعت‌های زیاد در بازی‌های کامپیوتری و آنلاین از فعالیت‌هایی که به حفظ سلامت جسمی و تناسب‌اندام آنان کمک می‌کند، دور می‌مانند. مشغولیت زیاد به این بازی‌ها منجر به اختلال در سیستم عصبی، دردهای عضلانی، بی‌حسی در دست‌ها و آسیب به شبکه‌ی بینایی به دلیل تمرکز زیاد خواهد شد. چاقی و اضافه وزن نیز از پیامدهای این وابستگی تلخ به ابزار دیجیتال است. در کنار آن بازی‌های سه‌بعدی رایج با هدست‌های واقعیت مجازی با ایجاد دنیایی انتزاعی در ذهن کودکان سبب افت شدید تحصیلی در آن‌ها خواهد شد.

- تهدیدات ناشی از حضور در فضای مجازی

امروزه کودکان از شبکه‌های اجتماعی برای آشنایی با همسالان خود و آزمودن چگونگی ارتباط با دیگران استفاده می‌کنند. بی‌تردید فراگیر بودن تکنولوژی‌های مربوط به فضای مجازی، محدود کردن دسترسی کودکان و نوجوانان را به امری ناممکن تبدیل می‌کند. سرگردانی و گردش‌های بی‌هدف در شبکه‌های اجتماعی می‌تواند منجر به ارتباطات ناسالم و بعضاً خطرناک برای کودکان شود و این در حالی است که ارتباطات در شبکه‌های اجتماعی در شکل‌دهی هویت کودکان بسیار اثرگذار است. تغییر در رفتار فرزندان به معنای ایجاد تغییر در نوع تفکر آنهاست و هنگامی که بنیان فکری و شخصیت آنها به صورت ناصحیح شکل گیرد، راه نفوذ شیادان به حریم خصوصی افراد و محیط امن خانواده باز می‌شود.

حمایت از حقوق کودکان در محیط دیجیتال در عرصه‌های بین‌المللی و داخلی

عنصر قانونی و مبنای حقوقی برای حق دسترسی کودکان به فضای مجازی را می‌توان ماده‌ی ۱۹ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی دانست. این ماده در تشریح حق آزادی بیان، بر این نکته تأکید دارد که آزادی بیان شامل آزادی تحصیل یا دریافت اطلاعات و اشاعه یا انتقال اطلاعات می‌باشد؛ خواه شفاهاً خواه به صورت نوشته یا چاپ یا هنری یا به هر وسیله‌ی دیگر که صورت گیرد. در همین راستا، ماده‌ی ۱۷ کنوانسیون حقوق کودک مقرر می‌دارد که کشورهای طرف کنوانسیون، دسترسی کودک به اطلاعات و مطالب از منابع گوناگون و بین‌المللی، خصوصاً مواردی که مربوط به اعتلای رفاه اجتماعی، معنوی یا اخلاقی و بهداشت جسمی و روحی وی می‌شود را تضمین کنند. حال با توجه به ماهیت فضای مجازی که آثاری فراگیر دارد و محدود به مرزهای جغرافیایی نیست، منع کودکان از استفاده از اینترنت و دنیای دیجیتال محال و غیرقانونی است.

در حیطه‌ی بین‌المللی پیمان‌نامه‌ی حقوق کودک سازمان ملل متحد به عنوان یکی از قابل قبول ترین اسناد حقوق بشری، که در سال ۱۹۸۹ میلادی به تصویب رسیده است و از اسناد لازم‌الاجرا و بسیار مهم مربوط به حقوق بشر است و مورد توافق جامعه‌ی بین‌المللی می‌باشد، سند مدونی از انتظارات جامعه برای حقوق کودکان است که در آن به انواع حقوق کودکان پرداخته شده است. اما در سال‌های بعد با رشد سریع اینترنت و فضای دیجیتال، این سند دیگر کافی و پاسخگو نبود. پس از آن با توجه به لزوم حمایت و صیانت از حقوق کودکان در محیط دیجیتال از سوی دولت‌ها و سایر نهادهای دولتی و مدنی و سایر متولیان امور کودکان، یونسکو در سال ۱۹۹۹ میلادی برای حمایت از حقوق کودکان اعلامیه و طرح اقدام برای حمایت از کودکان را تصویب کرد. یونسف نیز در گزارش سالانه‌ی وضعیت کودکان در سال ۲۰۱۷ میلادی از همه‌ی ذینفعان خواست تا حقوق کودکان را در فضای سایبری تحقق ببخشند. شورای اروپا نیز در سال ۲۰۱۸ میلادی به توصیه‌ی کشورهای عضو، بخشی از استراتژی خود در مورد حقوق کودک را به دستورالعمل‌های احترام، محافظت و تحقق حقوق کودک در محیط دیجیتال اختصاص داد (حسینی‌اکبرنژاد و جواهری‌آراسته، ۱۳۹۹).

در ژانویه‌ی ۲۰۱۷ میلادی ویرایش تازه‌ای از پیمان‌نامه‌ی حقوق کودک به عنوان بخشی از گزارش گروه ویژه‌ی حامیان حقوق کودکان در انگلستان منتشر شد. حاصل تحقیقات این گروه این بود که کودکان و والدین هر دو به حمایت بیشتری برای هدایت و راهبری در جهان مجازی نیاز دارند. حقوق ارائه شده در این پیمان‌نامه علاوه بر چگونگی حمایت از کودکان در برابر خطرات احتمالی، به اعمال حقوق قانونی آنها نیز پرداخته است. در واقع آنها معتقدند این قانون باید تأمین‌کننده‌ی این حقوق در محیط دیجیتال نیز باشد. از جمله موارد اشاره شده در این سند بازنگری‌شده، اجرای قانون حمایت از اطلاعات عمومی در فضای اینترنت، ساده کردن اصطلاحات و شرایط استفاده از نرم‌افزارهای دیجیتال مخصوص کودکان است.

لازم به ذکر است که به موجب ماده‌ی ۹ کنوانسیون حقوق کودک، دولت‌های عضو ملزم هستند تا تمامی اقدامات قانونی و اجرایی لازم جهت اعمال حقوق شناسایی شده در این کنوانسیون را مورد توجه قرار دهند. این دولت‌ها با توجه به حقوق

اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی اقداماتی از این قبیل را جهت به حداکثر رساندن منابع موجود در چارچوب همکاری‌های بین‌المللی معمول خواهند داشت. ماده‌ی ۱۹ این کنوانسیون، دولت‌ها را مکلف به اتخاذ تدابیر مناسب قانونی، اجرایی، اجتماعی و آموزشی نموده است تا از کودکان در برابر تمامی اشکال خشونت جسمی، روانی، ضرب و جرح یا سوءاستفاده، اهمال، مسامحه‌کاری، بدرفتاری یا استثمار حمایت کند که با توجه به سبک زندگی در عصر جدید، محیط دیجیتال یکی از تهدیدات مهم برای سلامتی کودکان است و ضروری است که دولت‌ها و جوامع مدنی با اعمال قوانین مناسب اقدامات بین‌المللی برای محدودسازی برخی محتواهای مخرب برای کودکان را با همکاری همه‌ی اعضای جامعه‌ی بین‌الملل اتخاذ نمایند.

در کنار این موارد، در تفسیر عمومی شماره (۲۰۲۱) ۲۵ منتشره در تاریخ ۲۱ مارس ۲۰۲۱ میلادی، کمیته‌ی حقوق کودک سازمان ملل متحد، یک نهاد حقوق بشری پیمان‌محور، به چگونگی اعمال پیمان‌نامه حقوق کودک توسط دولت‌ها در حوزه‌ی محیط دیجیتال پرداخت. در تنظیم تفسیر عمومی حاضر از مشارکت ۷۰۹ طفل و نوجوان از ۲۸ کشور در مناطق مختلف جغرافیایی بهره گرفته شده و فرآیند نهایی‌سازی آن حدود دو سال به طول انجامید. هدف کمیته از این تفسیر عمومی، ارائه‌ی راهبرد برای تقنین و سیاست‌گذاری در زمینه‌ی تحقق تعهدات دولت‌ها در چارچوب پیمان‌نامه حقوق کودک و پروتکل‌های اختیاری آن در پرتوی فرصت‌ها، مخاطرات و چالش‌های محیط دیجیتال بود. به بیان بهتر، امروز با این تفسیر عمومی این کمیته، حقوق کودک نه تنها در محیط آفلاین، بلکه در محیط دیجیتال و برخط (آنلاین) نیز تضمین می‌شود. در این نوشتار، تکالیف کلی دولت‌ها در تضمین حقوق کودک در محیط دیجیتال از نظر گذارنده می‌شود که در ادامه بدان‌ها اشاره می‌شود:

تکالیف کلی دولت‌ها در زمینه‌ی حقوق کودک در محیط دیجیتال

فرصت‌های موجود برای تحقق حقوق کودکان و حمایت از آنان در محیط دیجیتال مستلزم تمهیدات گسترده تقنینی، اداری و احتیاطی است. دولت‌ها باید مقررات داخلی خود را مرور و در صورت نیاز، مبادرت به بروزرسانی یا تقنین مطابق با حقوق مصرح در پیمان‌نامه‌ی حقوق کودک و پروتکل‌های اختیاری آن (پروتکل در خصوص فروش، فحشا و هرزه‌نگاری کودکان و پروتکل در خصوص به کارگیری کودکان در مخاصمات مسلحانه) کنند. تنقیح مقررات داخلی با توجه به اسناد پیش‌گفته به منظور تضمین حقوق کودکان در محیط دیجیتال است. از طرف دیگر، حمایت برخط (آنلاین) از کودکان باید با راهبردها و سیاست‌گذاری‌های جامع دولت‌ها همگام شود. دولت‌ها در نتیجه مکلف هستند نیازهای کودکان کمتر برخوردار یا در معرض خطر را برآورده ساخته و در صورت لزوم اطلاعات مناسب را در اختیار این دسته از کودکان قرار دهند. همچنین، به منظور هماهنگی میان‌بخشی و افزایش بهره‌وری، دولت‌ها باید نهادی را مأمور هماهنگ کردن سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های دولتی کنند. طبیعی است دولت‌ها وظیفه دارند برای تحقق حقوق کودکان در محیط دیجیتال مبادرت به تخصیص منابع انسانی و مالی در این حوزه کنند، زیرا اثرگذاری تقنینی، سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی در این حوزه مستلزم پوشش حداکثری کودکان است. از دیگر تکالیف مهم دولت‌ها در تحقق حقوق کودکان در محیط دیجیتال، همانا جمع‌آوری داده و پژوهش است. داده‌ها و پژوهش‌های به‌روز برای فهم آثار محیط دیجیتال بر کودکان و ارزیابی اثربخشی مداخلات دولتی بسیار اهمیت دارد. نهادهای حقوق بشری ملی مانند مرجع ملی کنوانسیون حقوق کودک وزارت دادگستری موظف هستند وضعیت حقوق کودکان در محیط دیجیتال را پایش کرده و شکایات کودکان در مورد نقض حقوقشان را دریافت و بررسی کنند. همچنین در صورت وجود دیگر نهادهای پایش مستقل، نهادهای حقوق بشری ملی موظف هستند با این نهادها همکاری کنند.

دولت‌ها همچنین مکلف هستند حقوق کودک در محیط دیجیتال را برای همه به طور عام، و برای اشخاصی که به طور مستقیم یا غیرمستقیم با کودکان در ارتباط هستند به طور خاص، اطلاع‌رسانی کنند. همچنین دولت‌ها باید برنامه‌های آموزشی برای کودکان، والدین، سرپرستان قانونی، عموم مردم و مسئولین را تسهیل کنند تا از این طریق دانش عمومی نسبت به فرصت‌ها و

چالش‌های حقوق کودکان در محیط دیجیتال را ارتقا بخشند. جامعه مدنی شامل انجمن‌های کودکان و نیز سازمان‌های مردم‌نهاد فعال در حوزه حقوق کودکان و محیط دیجیتال باید در توسعه، اعمال، پایش و ارزیابی مقررات، سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های مربوط به حقوق کودکان مشارکت فعال داشته باشند. خدمات و محصولات شرکت‌ها و مؤسسات تجاری از جمله شامل مؤسسات غیرانتفاعی، حقوق کودکان در محیط دیجیتال را به طور مستقیم و غیرمستقیم متأثر می‌کنند. در همین راستا بخش تجاری باید حقوق کودکان را رعایت کرده و در صورت نقض این حقوق، جبران خسارت مقتضی کند. دولت‌ها موظف هستند تضمین کنند که بخش تجاری تکالیف خود را ایفا می‌کند. در حوزه تبلیغات و بازاریابی تجاری، دولت‌ها موظفند مصالح عالی‌های کودکان را در بالاترین اولویت قوانین تبلیغاتی و بازاریابی قرار دهند. دولت‌ها در نهایت موظف هستند سازوکارهای قضایی و غیرقضایی جبران خسارت مؤثر و متناسب برای نقض حقوق کودکان در محیط دیجیتال را در دسترس همه‌ی کودکان و سرپرستان قانونی آنها بگذارند.

در حیطه‌ی داخلی نگرشی به قوانین فعلی حاکم در نظام جمهوری اسلامی ایران نشان می‌دهد که کلیات قوانین و مقررات موجود در نظام حاکمیتی می‌تواند حمایت‌های کلی را از قشر کودک و نوجوان مورد نظر قرار دهد. علاوه بر این حالت کلی، در برخی قوانین از جمله ماده‌ی ۲۸ قانون جرایم رایانه‌ای مصوب ۱۳۸۸/۳/۵ مجلس شورای اسلامی در راستای صیانت از حقوق کودکان در فضای مجازی مقرر شده است: «... دادگاه‌های ایران در موارد زیر نیز صالح به رسیدگی خواهند بود: جرایم رایانه‌ای متضمن سوءاستفاده از اشخاص کمتر از ۱۸ سال، اعم از آن که مرتکب یا بزه‌دیده ایرانی یا غیرایرانی باشد.»

از اواسط دهه‌ی ۸۰ با فراگیری اینترنت، به صورت جدی‌تر به بحث صیانت از کودکان و نوجوانان در فضای مجازی پرداخته شد. به نحوی که وزارت فرهنگ و ارشاد و مرکز رسانه‌های دیجیتال، پلیس فتا و سازمان فناوری اطلاعات اقداماتی ترویجی در این رابطه انجام دادند. در سال ۸۸ که قانون جرایم رایانه‌ای به تصویب رسید، بحث هزینه‌نگاری مرتبط با کودکان و نوجوانان در مواد ۱۴ و ۱۵ آن دیده شد و به دادگاه‌ها صلاحیت داده شد تا بتوانند با موضوعات مربوط به آن برخورد کنند. اما از آن‌جا که در این زمینه نقض مقررات‌گذاری و سیاست‌گذاری دیده می‌شد، مرکز ملی فضای مجازی از سال ۹۲ در گروه‌های کاری مختلف بحث صیانت از کودکان و نوجوانان در فضای مجازی را در دستور کار قرار داد و سند صیانت از کودک و نوجوان در فضای مجازی را در سال ۹۵ در کمیسیون عالی محتوای این مرکز به تصویب رساند. با این وجود و به دلیل این که این سند در آن زمان به تصویب شورای عالی فضای مجازی نرسید و در صف تصویب باقی ماند، در سال ۹۷ و متناسب با شرایط، مورد بازنگری مجدد قرار گرفت و در نهایت در ۱۷ خرداد سال ۱۴۰۰ با هدف ساماندهی فضای مجازی کودک و ایجاد یک زیست‌بوم محافظت شده، توسط شورای عالی فضای مجازی به تصویب نهایی رسید. مطابق این سند باید کلیه‌ی سکوها و ارائه‌دهندگان محتوا و خدمات فضای مجازی در مدت یک سال، نسبت به صیانت از داده‌ها، رده‌بندی و تفکیک محتوا و خدمات ویژه‌ی هر رده‌ی سنی از خدمات عمومی اقدام کنند و به موجب این مصوبه همچنین وزارتخانه‌ها مکلف شدند به شکل غیر انحصاری در رابطه با سکوها و خدمات صیانت‌شده برای خردسالان اطلاع‌رسانی کنند و همه‌ی نیازمندی‌های عمومی و ضروری کودک شامل موتور جست‌وجو و شبکه‌های اجتماعی و اپلیکیشن‌ها باید در محیطی امن در دسترس کودکان قرار دهند.

تدوین‌کنندگان به ۹ سیاست کلان برای محافظت از کودکان در برابر آسیب‌های احتمالی فضای مجازی اشاره کرده و در ادامه فعالیت‌های ایجابی خاصی را به برخی نهادهای اجرایی و حاکمیتی واگذار کردند؛ از جمله‌ی این مسئولیت‌ها تولید، مدیریت و نظارت بر تولید محتواست که افزون بر برخی از وزارتخانه‌ها به بسیج، سازمان تبلیغات اسلامی، سازمان صداوسیما و وزارت ارشاد نیز واگذار شده است.

این ۹ سیاست عبارتند از :

- توسعه‌ی محیط‌های صیانت‌شده در فضای مجازی
- رده‌بندی محتوا و خدمات متناسب با سن و جنسیت و آمادگی جسمی
- ارتقای سواد مجازی و مهارت‌افزایی کودکان با ابزارهایی که در اختیار والدین قرار می‌گیرد.
- آگاه‌سازی و هوشیارسازی والدین و مربیان به دلیل نقش حمایتی آنان در این زمینه
- پیشگیری از ارائه‌ی محتوای خدمات مضر
- برخورد قضایی با افراد و گروه‌هایی که علیه کودک و نوجوان اقدام مجرمانه انجام می‌دهند.
- مراقبت اجتماعی از افرادی که در این فضا آسیب دیده یا در معرض خطر هستند.
- مشارکت محوری بخش خصوصی
- توسعه‌ی همکاری بین‌المللی با کشورهای مختلفی که نسبت به این موضوع دغدغه دارند (سند صیانت از کودکان و نوجوانان در فضای مجازی).

این سیاست‌ها که در چارچوب فرهنگ اسلامی-ایرانی برای استفاده‌ی مناسب از فضای مجازی و پیشگیری از آسیب‌های احتمالی آن به تصویب رسیده، نهادها و سازمان‌های مختلف را موظف به تقسیم کار ملی و اقدامات کلان می‌کند. در واقع مدیریت کلان، راهبری و تدوین الگوهای عملیاتی و مقررات عمومی صیانت از خردسالان، کودکان و نوجوانان در فضای مجازی باید توسط مرکز ملی فضای مجازی از طریق کمیته‌ای متشکل از نمایندگان وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، وزارت آموزش و پرورش، وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات، وزارت تعاون کار و رفاه اجتماعی، وزارت اطلاعات، وزارت صمت، قوه قضاییه، نیروی انتظامی، سازمان صداوسیما، سازمان تبلیغات اسلامی، مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه، سازمان بسیج مستضعفین، اعضای شورای عالی فضای مجازی، افرادی از بخش خصوصی و اساتید دانشگاه و به انتخاب دبیر شورای عالی و رئیس مرکز ملی فضای مجازی تدوین و مورد نظارت قرار گیرد. ایجاد زیرساخت‌ها و خدمات پایه و پیشران ویژه‌ی محیط‌های صیانت‌شده‌ی مجازی اعم از احراز هویت، امکان دسترسی طبقه‌بندی شده، امکان نظارت اولیاء، گزارش‌دهی، خدمات پرداخت و مقررات‌گذاری و ... با همکاری نهادهای ذیربط ایجاد و ارائه شود. در این راه حمایت از توسعه‌ی نرم‌افزارها و سخت‌افزارهای بومی مورد نیاز محیط صیانت شده مانند جویسگر ایمن، نرم‌افزارهای نظارت والدین و تبلت‌های دانش‌آموزی و ملزم بودن کلیه‌ی سکوها و ارائه‌دهندگان محتوا و خدمات فضای مجازی مرتبط با خردسال، کودک و نوجوان به ارائه در بستر محیط صیانت‌شده بسیار حائز اهمیت است. در این راه به کارگیری نوجوانان مستعد و خلاق برای توسعه‌ی محتوا و خدمات مفید و سازنده در وزارت آموزش و پرورش و همکاری‌هایی چون سازمان بسیج مستضعفین، سازمان تبلیغات اسلامی، سازمان صداوسیما و وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی بسیار مثمر ثمر خواهد بود و تعامل مؤثر و هم‌افزا با کشورها، سرویس‌دهندگان خارجی و نهادهای بین‌المللی به منظور رعایت استانداردها و معیارهای جمهوری اسلامی ایران بسیار مهم است تا الگودهی و الگوگیری تجارب موفق از طریق شرکت در مجامع، کارگروه‌ها و برنامه‌های بین‌المللی به دست آید. به طور کلی می‌توان گفت ترویج امنیت محیط دیجیتال برای کودکان از این مهم ناشی می‌شود که در عصر تکنولوژی اینترنت ابزاری مهم است که می‌تواند در خدمت کمک به کودکان جهت دستیابی به حقوق خود از جمله حق آموزش و پرورش، حق آزادی بیان، آزادی تشکل و مشارکت کامل در زندگی اجتماعی، فرهنگی و سیاسی باشد.

نهاد خانواده و سوءاستفاده از کودکان در محیط دیجیتال

کودکان مهم‌ترین دارایی هر خانواده محسوب می‌شوند و والدین از بدو تولد تلاش می‌کنند فضایی سالم برای رشد و پرورش آنان فراهم کنند. والدین به فرزندان خود کمک می‌کنند رشد کنند، ببالند و تا رسیدن به آینده‌ای روشن همراه آنان هستند. باید گفت خانواده رکن بنیادین پرورش جسمی، روحی و اجتماعی کودک است و تربیت فرزندان از دشوارترین، حساس‌ترین و پرتراکم‌ترین وظایف بشری به ویژه والدین است که نتیجه‌ی نهایی آن، هم به خانواده و هم به جامعه بازمی‌گردد. در عصر حاضر محیط دیجیتال نیز عضوی جدایی‌ناپذیر از زندگی کودکان شده است و ناگزیر کودکان در این دنیا رشد می‌کنند، پس رویکرد سلبی و نادیده گرفتن به معنای پاک کردن صورت مسئله است و باید گفت در عصری که فضای مجازی و امکانات دیجیتال یکی از نیازهای اساسی بشر شده و حتی وسیله‌ای برای امرارمعاش بسیاری از خانواده‌ها به شمار می‌رود، تلاش برای نادیده گرفتن آن تقریباً محال و دور از منطق است.

امروزه والدین شاهد علاقه‌ی مفرط کودکان به رسانه‌ها و تأثیرپذیری سریع و عمیق آنان هستند که باعث انزوای اجتماعی، استرس، افت تحصیلی، پرخاشگری، کاهش میزان مطالعه و بالاخره خمودگی و زیان‌های جسمی جبران‌ناپذیری برای آنان می‌شود. در سراسر جهان کودکان و نوجوانان بخشی از اوقات خود را به درگیر شدن با بازی‌های آنلاین و استفاده از شبکه‌های مجازی برای آشنایی با همسن و سالان خود و ارتباط با دیگران صرف می‌کنند. استفاده‌ی نادرست از رسانه‌های گروهی و اینترنت بسیاری از جنبه‌های مهم زندگی مثل همنشینی با خانواده، بازی‌های گروهی بیرون از خانه، ورزش کردن و از همه مهم‌تر خواب را با چالش همراه کرده است. این موارد و بسیاری موارد بیشتر موجب بروز نگرانی‌هایی برای والدین و دیگر علاقه‌مندان به سرنوشت بشر شده است و ممکن است کودکان در این دنیای بی‌حد و مرز در معرض انواع سوءاستفاده‌ها قرار بگیرند. پس چاره‌ای جز این نیست که خانواده‌ها در این فضا نیز همراه کودکان باشند و به آنها کمک کنند شیوه‌ی بهره‌گیری سالم و ایمن از تکنولوژی و محیط دیجیتال را فراگیرند.

امروزه یکی از پدیده‌های نوظهور که بسیاری از کارشناسان فضای مجازی بر وقوع آن باور دارند، شکاف دیجیتال است که منجر به ایجاد فاصله بین اعضای خانواده با یکدیگر، به ویژه والدین و فرزندان می‌شود و پیامدهای مختلفی همراه دارد. در حقیقت با رشد جایگاه سرگرمی‌های دیجیتال در زندگی کودکان، شاهد رشد سواد دیجیتالی آنها به صورت غیرمستقیم هستیم و افزون بر آن، وقتی کودکان علاوه بر سرگرمی و بازی برای ارتباط با مدرسه و معلم، حضور در کلاس، آموزش، انجام تکالیف و تمرین مجبور هستند از وسایل دیجیتالی استفاده کنند، ناخودآگاه مهارت استفاده از این ابزار را هم کسب می‌کنند و ساعت‌ها وقت خود را با این ابزار سپری کرده و بعضاً بهتر و سریع‌تر از والدینشان نیز از این ابزار استفاده می‌کنند و این همان فاصله‌ی اطلاعاتی بین والدین و فرزندان در محیط دیجیتال است که در برخی موارد منجر به ضعف کنترل والدین بر عملکرد فرزندان هنگام کار با ابزار دیجیتال و فضای اینترنت می‌شود.

باید گفت امروزه کنترل فرزندان از دنیای فیزیکی به دنیای مجازی سوق یافته و نظارت والدین بر فرزندان و روابط آنها با همسالان باید در فضای اینترنت با حساسیت بالایی همراه باشد و این تنها با همراهی والدین با فرزندان است که میسر می‌شود. بهره‌گیری از امتیازات و قابلیت‌های فضای مجازی در رشد و پرورش کودکان برای استفاده‌ی هدفمند از قدرت رسانه بسیار مهم است. خانواده‌ها باید برای در امان ماندن فرزندان از آسیب‌ها رویکردی هدفمند در پیش بگیرند. برای مثال در خانه قانون‌ها و مقررات منطقی و منظمی برای استفاده از ابزار دیجیتال وضع کنند و زمان‌هایی را تعیین کنند تا اعضای خانواده باهم به تماشای تلویزیون یا فیلم سینمایی بنشینند. در بازی‌های رایانه‌ای کودک مشارکت کنند. در فضای مجازی حضور داشته باشند و بخشی از ارتباط خود با کودک را به این فضا منتقل کرده و دوستان آنلاین و آفلاین فرزندان را بشناسند و از برنامه‌های نرم‌افزاری و سایت‌های مورد استفاده‌ی فرزندان مطلع باشند. البته باید گفت جاسوسی از فعالیت‌های فرزند در

دنیای دیجیتال هزینه‌بر و بی‌نتیجه است و بهترین راه همراهی و همدلی است. والدین می‌توانند با الگوسازی مناسب از خود در استفاده از ابزار دیجیتال بهترین تعیین‌کننده‌ی رفتار برای کودکان باشند. در واقع کودک در بخشی از دوران رشد، بیش از هر دوره‌ای از کسانی تقلید می‌کند که پیرامون او قرار دارند، لذا نهادینه کردن برخی از جنبه‌های رفتار اجتماعی در این دوران نیازمند همکاری و همراهی خانواده‌هاست.

تعامل مناسب والدین با کودکان و گفتگوی صمیمانه بهترین راه پذیرش توصیه‌ها و راهنمایی‌های والدین از سوی کودک است. در واقع آموزش صحیح و آگاهی دادن که لازمه آن ارتباط دوسویه بین والدین و فرزندان است، در هدایت صحیح کودکان و نوجوانان بسیار حائز اهمیت است. والدین باید در مورد مسائل روزمره و آشنایی با شبکه‌های اجتماعی با کودک و نوجوان صحبت کنند، حد و مرزها و قوانین را به او بیاموزند و او را از خطرات احتمالی با خبر کنند تا کودک و نوجوان به کمک والدین مسیر صحیح را پیموده و بتواند درست تصمیم بگیرد. پدر و مادر باید به کودک و نوجوان گوشزد کنند که اطلاعات خصوصی را در فضای مجازی منتشر نکنند، صفحات کاربری خود را به دوستان و خانواده محدود کنند و بدانند چت‌های نامناسب، کامنت‌ها و ایمیل‌های توهین‌آمیز ممکن است پیامدهای جبران‌ناپذیری داشته باشند. در کنار همه‌ی این‌ها والدین و مربیان معاصر باید دانش خود نسبت به تکنولوژی و دنیای روز را پیوسته افزایش داده و با بالا بردن سواد دیجیتال خود از خطرات احتمالی محیط دیجیتال مطلع باشند و اقدامات لازم برای ایمن نگه داشتن کودکان را انجام دهند.

نکته‌ی مهم دیگر دسته‌بندی محتوایی ویژه‌ی کودکان و نوجوانان است. لازم است والدین و خانواده‌ها بر اختصاص محتوای متناسب با سن و جنسیت و علائق کودکان حساس باشند. حال آن که محتوای عمومی اینترنت بر این اساس دسته‌بندی نشده است و استفاده از این فضا به شدت نیازمند همراهی و نظارت والدین است. در کشورهای پیشرفته فضای اینترنت کودکان را از اینترنت عمومی مجزا کرده و سیمکارت‌های کودک و نوجوان دارای اینترنت دوستدار کودک و نوجوان است که بر اساس فهرست سفید به گونه‌ای تنظیم شده است که صرفاً امکان دسترسی به سایت‌های مجاز برای کودکان و نوجوانان فراهم است و یا مجموعه‌هایی محتوای متناسب با سن و جنس و علائق کودکان را دسته‌بندی و پیشنهاد می‌کنند.

اما یکی از موضوعاتی که به دنبال گسترش فضای مجازی در جامعه‌ی امروز شکل گرفته است، ایجاد طبقه‌ای از کودکان است که به واسطه‌ی فضای مجازی و استفاده از اینترنت به عنوان ابزاری برای کسب درآمد در این محیط به کار گرفته می‌شوند. وقتی از واژه‌ی کودک کار استفاده می‌شود، ناخودآگاه تصویری از کودکانی که در فضاهایی مثل خیابان و چهارراه‌ها کار می‌کنند به ذهن متبادر می‌شود. اما با گسترش فضای مجازی در زندگی عادی انسان‌ها، شاهد کودکان کاری هستیم که با ظاهری آراسته و در خانه‌هایی لوکس زندگی می‌کنند و والدین آنها به خاطر شهرت و در بسیاری از موارد برای کسب درآمد از کودکان خود در فضای مجازی سوءاستفاده می‌کنند. کودکانی که برای عکاسی و فیلم‌برداری ساعت‌ها باید جلوی دوربین قرار بگیرند و گاهی گریم‌های سنگین و لباس‌های نیمه‌عریان را تحمل کنند. والدین تصاویر و فیلم‌های خصوصی آنها را در فضای مجازی منتشر می‌کنند و از تصویر و صدای کودکان برای تبلیغ، مدلینگ، کسب دنبال‌کننده و ... استفاده می‌کنند. باید گفت این کودکان بدون آن که بخواهند طعمه‌ی بردگی مدرن در فضای مجازی می‌شوند، زیرا نمی‌توان این کودکان را در خانه زندانی کرد در حالی که همه‌ی افراد جامعه در مدرسه، کوچه و خیابان گوشی‌به‌دست هستند و فیلم‌ها را با یکدیگر رد و بدل کرده و آنها را می‌بینند و به هم نشان می‌دهند. این در حالی است که برخی از والدین خواسته یا ناخواسته کودکان خود را وارد بازی اقتصادی می‌کنند که در آینده و بزرگسالی آنها برایشان عواقب خوبی نخواهد داشت و با مشکلات عدیده‌ای روبه‌رو خواهند شد. ممکن است این‌گونه تصور شود این کودکان که به واسطه‌ی نظارت و یا حضور والدینشان از مزایایی مانند شهرت و درآمدزایی در شبکه‌های اجتماعی بهره‌مند می‌شوند در واقع فعالیت لذت‌بخش و جذابی انجام می‌دهند، اما حضور زودهنگام، اجباری و فعالیت در فضایی که همه‌ی امور در آن برای سال‌ها ثبت خواهد شد و باقی خواهد ماند، آسیب‌هایی را در پی خواهد داشت که زیر ظاهر جذاب تصاویر ایده‌آل و رؤیایی پنهان شده است و سلامت روان کودک را در حساس‌ترین

سال‌های زندگی او نشانه گرفته است. سال‌هایی که شکل‌گیری زیربنای سلامت و شخصیت کودک در حال انجام است. علاوه بر این، این‌گونه مورد توجه قرار گرفتن کودکان باعث می‌شود آسیب‌هایی جدی به شخصیت آنها وارد شود و ناخواسته مسیر زندگی کودک و آینده‌ی شغلی آنها تحت‌الشعاع قرار بگیرد. این خطر نیز وجود دارد که این کودکان در آینده طعمه‌ی آزارگران جنسی یا افراد پدوفیلیا قرار بگیرند. زیرا کودکان درکی از شرایط جامعه نداشته و با حضور نمایشی در فضای مجازی، حریم خصوصیشان نقض شده و به جای برآورده شدن نیازهای اساسی و بازی کردن، سوژه‌ی تبلیغاتی خانواده و افراد سودجو شده‌اند. این نقض حریم خصوصی می‌تواند منجر به سرخوردگی و خجالت آنها در بزرگسالی شود و حتی از خانواده‌ی خود سؤال کنند که چرا بدون رضایت آنها و برای کسب فالور و درآمد و تأمین انواع کمبودهای خود اقدام به انتشار تصاویر و فیلم‌های خصوصی آنها کرده‌اند.

نکته‌ی مهم دیگری نیز درباره‌ی انتشار تصویر، ویدئو و دیگر اطلاعات شخصی کودک در فضای اینترنت وجود دارد. باید گفت علاوه بر کودکانی که با اهداف اقتصادی و دیده شدن در فضای مجازی هر روزه با انتشار اطلاعاتشان در محیط دیجیتال مواجهیم، امروزه به واسطه‌ی اینترنت و شبکه‌های اجتماعی با انتشار بی‌رویه‌ی عکس‌ها و اطلاعات خصوصی افراد از جمله کودکان نیز مواجه هستیم. عکس‌هایی رنگارنگ از لحظات مختلف زندگی کودک از بدو تولد در سنین و حالت‌های مختلف که توسط والدین، اقوام و دوستان و به مدد گوشی‌های همراه در شبکه‌های مجازی بارگذاری می‌شود و بی‌ضابطه در اختیار هر کسی قرار می‌گیرد. چنان‌که در بسیاری موارد به سادگی می‌شود روند هفتگی رشد کودکان را با جزئی‌ترین احوالات چون اولین تجربه‌ی غذا خوردن، دندان درآوردن، راه رفتن، دستشویی رفتن و ... را مشاهده کرد.

در واقع بازنشر تصاویر کودکان با اهداف مختلف نظیر تفریح و سرگرمی، نمایش زیبایی و استعدادهای کودک، برانگیختن حس ترحم مخاطبان، تبلیغ کالا و خدمات در فضای مجازی و صفحات اینترنتی نقض حریم خصوصی کودکان و نادیده انگاشتن مصالح عالی‌ه‌ی آنان تلقی می‌شود. از آنجایی که کودکان به دلیل شرایط سنی درک درستی از کارکردهای اینترنت و شبکه‌های اجتماعی ندارند، اما قطعاً در آینده از مشاهده‌ی تصاویر خود در لحظات خصوصی و حالت‌های مختلف به صورت عمومی خجالت کشیده، سرخورده می‌شوند و عزت‌نفسشان خدشه دار خواهد شد.

از منظر حقوقی و طبق کنوانسیون حقوق کودک نقض حقوق خصوصی کودک جرم محسوب شده و می‌تواند کودک را در معرض مخاطرات و آسیب‌های جسمانی و روانی در آینده قرار دهد و مرجع ملی کنوانسیون حقوق کودک و وزارت دادگستری در بیانیه‌ای از همه‌ی رسانه‌ها به‌ویژه رسانه‌ی ملی خواسته است کنشگران عرصه‌ی حقوق کودک، اشخاص حقیقی و حقوقی حتی والدین و سرپرستان کودکان با احترام به حقوق کودکان و با توجه خاص به مصالح عالی‌ه‌ی کودکان، از انتشار تصاویر آنها با هر هدفی در صفحات شخصی، فضای مجازی، سایت‌های خبری و جراید مکتوب خودداری کنند. در قوانین و کنوانسیون‌های بین‌المللی نیز حقوق کودکان به رسمیت شناخته شده است و در سطح جهان کودکان زمانی که به سن قانونی برسند می‌توانند از والدینشان به دلیل نقض حریم خصوصی شکایت کنند (حسینی‌اکبرنژاد/ جواهری‌آراسته، ۱۳۹۹، ۱۱۰). در اینجا نیز ماده ۳۲ کنوانسیون حقوق کودک، حق کودکان را محترم شمرده و بر حفظ حریم شخصی کودک در برابر تمام اشکال استثمار که هر یک از جنبه‌های رفاه کودک را به مخاطره بیندازد، تأکید دارد. در قانون ایران نیز قوانینی چون قانون حمایت از کودک و نوجوان، از حقوق کودکان حمایت می‌کند و اگر سوءاستفاده از کودکان به حدی باشد که مصداق کودک‌آزاری باشد و منجر به صدمات روحی، روانی و اخلاقی او شود جرم تلقی شده و مورد حمایت قانون قرار می‌گیرد.

راهکارها و پیشنهادات در حمایت از حقوق کودکان در محیط دیجیتال

شاید بتوان راهکارهای مختلفی در حمایت از حقوق کودکان در محیط دیجیتال ارائه کرد اما به نظر می‌رسد آموزش کودک، نظارت و لزوم قانون‌گذاری مهم‌ترین راهکارها در این خصوص باشد زیرا چنانچه کودک در استفاده از محیط دیجیتال آموزش لازم را دریافت کند در همان حال نوعی نظارت بر فعالیت و حضور وی در محیط دیجیتال وجود داشته باشد و قوانین مناسب و کارآمد نیز تدوین گردد، شرایط مساعد در راستای تحقق هرچه بیشتر حقوق کودک در محیط دیجیتال فراهم می‌گردد (مظلوم‌زاده و همکاران، ۱۴۰۰). برای مراقبت و همراهی کودکان و نوجوانان در فضای مجازی و بستر نامحدود اینترنت می‌توان از راه‌های مختلف و متفاوتی استفاده کرد که البته همه‌ی این راهکارها در سایه‌ی ایجاد نگرش صحیح و بالا رفتن فرهنگ اجتماعی در پذیرش و استفاده از تکنولوژی است.

- آموزش

مهم‌ترین و ابتدایی‌ترین راهکار، آموزش کودکان در فضای مجازی است. این آموزش می‌تواند منجر به تکامل و رشد کودکان شود. در کنار آن آگاهی‌بخشی و اطلاع‌رسانی صحیح والدین در برخورد با استفاده‌ی کودکان از اینترنت در منزل و کسب آمادگی لازم برای مواجهه‌ی به‌موقع و اصولی با کودکان بسیار مهم و راهگشاست. زیرا استفاده‌ی مناسب و به‌جا از تکنولوژی در زندگی بشر امروز نوعی امتیاز است. به‌طور مثال محیطی مجازی چون متاورس در عین حال که تأثیرات مخرب و منفی همراه دارد، می‌تواند مکانی عالی برای کاوش و یادگیری و بالا بردن سطح مهارت‌های اجتماعی و فردی در کودکان باشد. الگودهی مناسب والدین به کودکان یکی از مهم‌ترین راهکارها در این زمینه است. اگر والدین پیوسته مشغول گوشی و فضای مجازی باشند، نباید انتظار داشت که فرزندان ابزار دیجیتال خود را به‌راحتی کنار بگذارند. به‌طور مثال وقتی کتاب از سوی خانواده در سبد نیازهای روزانه‌ی خانه باشد و پدر و مادر خود عادت به ورزش و فعالیت‌های فیزیکی مفید داشته باشند و به جای گردش‌های بی‌هدف و وقت‌گیر در فضای مجازی، بخشی از فعالیت‌های روزانه خود را به انجام کارهای مفید فردی یا گروهی اختصاص دهند، کودک نیز خیلی زود با تأثیرپذیری و الگوبرداری، این گونه کارها و فعالیت‌ها را به‌عنوان عادت ضروری در زندگی خود احساس می‌کند و به‌کار می‌گیرد. خط‌مشی تکنولوژی و ارتباطات و اطلاعات در مدارس نیز کمک می‌کند تا آموزگاران با سواد دیجیتال کافی در کنار کودکان باشند تا از تکنولوژی در آموزش استفاده کنند و خود نیرویی نظارتی و همراه در خطرات احتمالی استفاده از جریان آزاد اطلاعات و اینترنت باشند.

- نظارت

آنچه در تربیت کودک مهم است نظارت بر ارتباطات اوست. شاید این نظارت و کنترل در محیط خانواده ساده باشد اما این امر در محیط دیجیتال با پیچیدگی‌هایی همراه است. با وجود فناوری‌های نوین ارتباطی و اطلاعاتی در جامعه‌ی امروز و محور مرزها و ادغام فرهنگ‌ها تربیت کودکان امری خطیرتر از گذشته شده است و تا حدی آموزش و پرورش کودکان را از دست والدین خارج کرده است. در این میان نظارت صحیح و اصولی یکی از مهم‌ترین راهکارها برای حفظ کودکان در محیط دیجیتال است. آنچه در ادامه ذکر می‌شود تنها پیشنهاداتی برای کاربرد درست ابزار دیجیتال در خانواده است.

- والدین باید در انتشار تصاویر فرزندان خود محتاط بوده و این حس را به کودک نیز منتقل کنند. مثلاً به این نکته توجه کنند که قبل از انتشار عکس یا ویدئویی از کودک خود، آن از منظر جوانی کودک خود ببینید. آیا او از این که کس دیگری این عکس یا فیلم را ببیند آزرده نمی‌شود؟ اگر پاسخ منفی بود، آن را منتشر نکنند.

- می‌توان با تغییر تنظیمات در شبکه‌های اجتماعی عکس‌های کودکان را به صورت عمومی (public) منتشر نکرد، بلکه آن‌ها را تنها با گروه کوچکی از نزدیکان مورد اعتماد به اشتراک گذاشت. با این کار حس حفظ حریم شخصی برای کودک پررنگ می‌شود.

- باید مراقبت‌های امنیتی را جدی گرفت و هنگام انتشار تصویر کودک برای مثال در مهدکودک یا مؤسسات آموزشی و تفریحی، آدرس یا نام مکان را مشخص نکرد تا نشانه‌ای از محل زندگی کودک به بیننده‌ی عکس‌ها ندهد؛ این کار می‌تواند خطرات احتمالی را کاهش دهد. همچنین در برخی اپلیکیشن‌ها و برنامه‌های رایانه‌ای به طور خودکار محل گرفتن عکس را ثبت می‌شود. می‌توان در این موارد گزینه لوکیشن را حذف کنید.

- موضوع مهم دیگر این است که انتشار عکس عریان از کودکان به هیچ وجه پسندیده نیست. گرفتن عکس در ساحل، توالی و حمام را اکیداً برای کودک خود ممنوع کنید. به این فکر کنید که ممکن است یک فرد پدوفیلی آن را ببیند و چه مخاطراتی برای کودک به وجود بیاورد.

- والدین می‌توانند هیچ عکس تمام‌رخی از کودک خود منتشر نکنند تا امکان شناسایی توسط نرم‌افزار متنفی باشد. این توصیه به ویژه برای کسانی است که ممکن است مورد طمع باشند مانند تاجران ثروتمند یا هر کسی که روی فرزندش حساس است. - بهتر است این فرهنگ را ایجاد کرد که از کودکان بالای دو سال برای ارسال عکسشان حتی برای پدربزرگ و مادربزرگ اجازه گرفت؛ این کار علاوه بر ایجاد حس احترام رعایت حریم خصوصی را به کودک یاد می‌دهد.

قانون‌گذاری از سوی نهادهای اجتماعی

از مهم‌ترین وظایف دولت‌ها و نهادهای اجتماعی توجه به مشکلات کودکان و پیش‌بینی آسیب‌های احتمالی است. در واقع اگر موانع و محدودیت‌های حقوقی و اجتماعی توسط سیاست‌گذاران و نهادهای ذی‌ربط برطرف شود و نقاط ضعف و چالش‌های قانونی بررسی شده و مورد توجه قرار بگیرد، بقیه‌ی ارکان جامعه نیز می‌توانند در صیانت از حقوق کودکان در این فضا موفق عمل کنند. در واقع در بسیاری موارد عدم هماهنگی و کاستی در زمینه‌های مختلف جامعه و مغایرت قانونی و نبود ضمانت اجرای کافی و نبود فرهنگ‌سازی درست در زمینه‌ی حقوق شهروندی و حقوق کودکان منجر به نقض این حقوق می‌شود.

نتیجه‌گیری

در سال‌های اخیر همه‌ی ابعاد زندگی بشر، با وجود پیشرفت‌های سریع و شگفت‌انگیز تکنولوژی و فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات بسیار تحت تأثیر قرار گرفته است. زندگی کودکان نیز به دنبال این پیشرفت‌ها دچار دگرگونی‌های بی‌سابقه‌ای شده و سرگرمی‌های دیجیتال نقش مهمی در آن یافته است، که نمی‌توان از آن چشم پوشید. خلق فناوری بلاکچین در کنار شیوع ویروس کرونا باعث گسترش تکنولوژی‌های جدید سه‌بعدی و بستر متاورس شد که همین موضوع فاصله‌های فیزیکی میان انسان‌ها ایجاد کرد و استفاده از تکنولوژی را بیش از پیش امری اجتناب‌ناپذیر شد و سبب شد تا محیط مجازی در کنار محیط حقیقی به عنوان محلی برای صرف وقت و انرژی انسان‌ها از جمله کودکان مورد توجه قرار گیرد. کودکان امروزی به طور گسترده به بازی‌ها و سرگرمی‌هایی روی آورده‌اند که نه تنها برایشان سود چندانی نداشته بلکه انزوای، گوشه‌گیری و دوری از جمع را در آنان تقویت کرده و حتی در بسیاری مواقع آنان را به کودکانی پرخاشگر تبدیل می‌کند. در واقع هم‌اکنون شاهد تولد نسلی از انسان‌ها هستیم که از ابتدای کودکی چشم به دنیای تکنولوژی و ابزار هوشمند گشوده‌اند که به مراتب از لحاظ سواد دیجیتال، سواد عمومی، سواد مالی و حقوقی بالاتر از پیشینیان خود هستند اما از نظر ارتباط با دنیای واقعی و تعاملات انسانی به مراتب ضعیف‌تر بوده و با پدیده‌های احساسی بیگانه هستند. باید توجه کرد که در این فضای بی‌انتهای و پرسرعت مجازی خطرات بسیاری کودکان را تهدید می‌کند و شرایطی فراهم می‌شود که حقوق آنان نقض یا محدود گردد. در نتیجه، توجه، حمایت و صیانت حقوق کودکان از سوی دولت‌ها و سایر نهادهای دولتی و مدنی و متولیان امور کودکان در سطح بین‌المللی و داخلی ضروری است.

از منظر حقوقی و در سطح بین‌المللی نیز اسناد و اقدامات مهمی در صیانت از حقوق کودکان به چشم می‌خورد. یکی از مهم‌ترین اسناد حقوقی در این زمینه، پیمان‌نامه حقوق کودک سازمان ملل متحد است که در سال ۱۹۸۹ میلادی به تصویب رسید. در سال‌های بعد و با پیشرفت اینترنت و رسانه‌های دیجیتال این سند حقوقی مورد بازنگری قرار گرفت و برای حمایت از حقوق کودکان و جلوگیری از تضييع حقوق آنها در محیط مجازی و دیجیتال مفاد جدیدی به آن افزوده شد. از جمله مفاد جدید این پیمان‌نامه اجرای قانون حمایت از اطلاعات عمومی در فضای اینترنت، ساده کردن اصطلاحات و شرایط استفاده از نرم‌افزارهای دیجیتال مخصوص کودکان، تعیین ناظرانی برای مناسب‌سازی مطالب و محتواهای ارائه‌شده از سوی شرکت‌های رسانه‌ای برای کودکان زیر ۱۸ سال و ... است.

از جمله اقدامات بین‌المللی دیگر، اعلامیه یونسکو در سال ۱۹۹۹ میلادی برای حمایت از حقوق کودکان و طرح اقدام برای حمایت از آنان، گزارش سالانه یونسف درباره‌ی وضعیت کودکان در سال ۲۰۱۷ میلادی برای تحقق حقوق کودکان در فضای سایبری، توصیه‌ی شورای اروپا در سال ۲۰۱۸ میلادی به کشورهای عضو در محافظت و تحقق حقوق کودک در محیط دیجیتال را می‌توان نام برد. در کنار این موارد در تفسیر عمومی شماره ۲۵ منتشره در تاریخ ۲۱ مارس ۲۰۲۱ میلادی، کمیته‌ی حقوق کودک سازمان ملل متحد یک نهاد حقوق بشری پیمان‌محور، به چگونگی اعمال پیمان‌نامه‌ی حقوق کودک توسط دولت‌ها در حوزه‌ی دیجیتال پرداخت. هدف کمیته از این تفسیر عمومی، ارائه‌ی راهبرد برای تقنین و سیاست‌گذاری در زمینه‌ی تحقق تعهدات دولت‌ها در چارچوب پیمان‌نامه حقوق کودک و پروتکل‌های اختیاری آن در پرتوی فرصت‌ها، مخاطرات و چالش‌های محیط دیجیتال بود. به بیان بهتر، امروز با تفسیر عمومی این کمیته، حقوق کودک نه تنها در محیط آفلاین بلکه در محیط دیجیتال و برخط نیز تضمین می‌شود.

از منظر داخلی علاوه بر این که کلیات قوانین و مقررات جمهوری اسلامی حمایت‌های کلی را از قشر کودک و نوجوان مورد نظر قرار می‌دهد، تصویب سند صیانت از حقوق کودکان و نوجوانان در فضای مجازی با هدف ساماندهی فضای مجازی کودک و ایجاد یک زیست‌بوم محافظت شده، توسط شورای عالی فضای مجازی اقدامی مهم و راهبردی در این زمینه است که در آن به ۹ سیاست کلان برای محافظت از کودکان در برابر آسیب‌های احتمالی فضای مجازی اشاره شده است و تدوین‌کنندگان در ساز و کار تولید، مدیریت و نظارت بر تولید محتوا را به برخی نهادهای اجرایی و حاکمیتی واگذار کرده‌اند.

در کنار همه‌ی ساز و کارهای قانونی باید گفت یکی از مهم‌ترین و اساسی‌ترین نهادها در ایجاد یا کنترل وابستگی کودکان و نوجوانان به فضای مجازی، خانواده و والدین هستند و به گفته‌ی کارشناسان، والدین به عنوان الگوهای رفتاری، تأثیر شگرفی در تربیت روانی، فکری و روند اجتماعی شدن فرزندان دارند و می‌توانند نقش بسیار مهمی در مدیریت ارتباط کودکان با محیط دیجیتال داشته باشند. لذا نهادینه کردن برخی از جنبه‌های رفتار اجتماعی در دوران کودکی نیازمند همکاری و همراهی خانواده‌هاست. می‌توان نتیجه گرفت که آگاهی و اطلاع والدین از جنبه‌های مثبت و منفی سرگرمی‌های دیجیتال و حضور کودکان در فضای مجازی بسیار مهم است. آنان باید با تشخیص بازی‌های مفید و مناسب سن و جنس کودکان و شناخت نسبت به مسائل تربیتی و آگاهی نسبت به انواع بازی‌های رایانه‌ای، همواره سواد و اطلاعات دیجیتالی خود را به روز نگه دارند تا بتوانند پاسخگوی پرسش‌ها و نیازهای فرزندان در این عرصه باشند. در این راه نقش فرهنگ‌سازی و اطلاع‌رسانی مناسب برای خانواده‌ها نیز بسیار حائز اهمیت است و باید در دستور کار مراکز فرهنگی و متولیان امر قرار گیرد. همچنین با رشد شبکه‌های اجتماعی مجازی، یکی از پدیده‌های نوظهور استفاده از کودکان به عنوان ابزاری برای تبلیغ و کسب درآمد و جمع کردن دنبال‌کننده از سوی برخی خانواده‌هاست. این کودکان کار مجازی که به جای لباس آلوده، پاره و پوسیده و کار کردن در پشت چراغ‌های قرمز، در خانه‌های لوکس و پر تجمل زندگی می‌کنند، با اهداف اقتصادی و اغلب توسط والدین وارد دنیای بی‌حد و مرز مجازی می‌شوند. درحالی که متخصصان امر در این باره هشدار داده‌اند که کودکان ابزار کسب درآمد

نیستند و این اقدامات در آینده برای آنان آسیب‌ها و لطمه‌های جبران‌ناپذیری به دنبال دارد و نقض حریم شخصی محسوب می‌شود. علاوه بر آن انتشار بی‌رویه‌ی اطلاعات خصوصی کودکان مانند عکس، ویدئو، صوت و ... با هر هدف و انگیزه‌ای چون نمایش زیبایی و استعدادهای کودکان، برانگیختن حس ترحم مخاطبان، تبلیغ کالا و خدمات در فضای مجازی و رسانه ملی، سایت‌های خبری و اینترنتی و صفحات شخصی توسط اشخاص حقیقی و حقوقی حتی والدین است نیز نقض حریم خصوصی کودکان محسوب می‌شود و از منظر حقوقی و در قوانین و اسناد بین‌المللی حفظ حریم شخصی کودک محترم شمرده شده و بر حفظ حریم شخصی کودک در برابر تمام اشکال استثمار که هر یک از جنبه‌های رفاه کودک را به مخاطره بیندازد، تأکید شده است و لازم است بشر آگاهانه‌تر از ابزار تکنولوژی استفاده کند که شفاف‌سازی و آگاه کردن جامعه در این زمینه نیز بر عهده کارشناسان و متولیان فرهنگی و حقوقی جامعه است.

باید خاطر نشان کرد که تکنولوژی بیشتر از این که ذاتاً فناورانه باشد، ماهیتی اخلاقی، فرهنگی و انسانی دارد که به خودی خود مخرب نیست و نحوه‌ی استفاده از آن است که بسیار مهم است و عدم توجه به اخلاق در مواجهه با تکنولوژی در عصر حاضر سبب خلق پلتفرم‌ها و خدماتی از فناوری‌های هوش مصنوعی شده است که خارج از اراده و کنترل بشر است و در آینده‌ای نه چندان دور و با ادامه‌ی این روند شاهد شکل‌گیری نظم نوینی در اجتماع بشری خواهیم بود که در روش مواجهه با جامعه و قانون اثرگذار خواهد بود.

منابع

- ابراهیمی، زهرا؛ مشرف‌جوادی، زهرا، ۱۳۹۸، «اصول حاکم بر حق کودک بر سلامت در نظام بین‌المللی حقوق بشر»، فصلنامه حقوق کودک، زمستان ۱۳۹۸، ۱۱۵-۱۴۰.
- امیرارجمند، اردشیر. ۱۳۸۱، مجموعه اسناد بین‌المللی حقوق بشر. جلد اول، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- اسماعیلی، محسن، «حقوق کودک در برابر رسانه‌ها»، خانواده‌پژوهی، ۱۳۸۹، ۱۱۵-۱۲۹.
- بیرانوند، علی، ۱۳۹۱، «دیدگاه کتابداران کتابخانه‌های عمومی استان فارس در مورد کتاب‌های الکترونیکی ویژه کودکان در کتابخانه‌های عمومی»، فصلنامه‌ی ملی کتابداری و سازماندهی اطلاعات، ۱۳۹۱، ۱۱۸-۱۳۱.
- توتونچیان، مهری، سرشار، مینا، حق بر زندگی خانوادگی کودکان در پرتو نظام حقوق بشر، فصلنامه حقوق کودک، شماره ۷، شماره ۱۳۹۹.
- حبیب‌زاده، م، مقدسی‌روئین، م، ۱۳۸۵، درآمدی بر حمایت کیفری از اطفال بزه‌دیده در حقوق ایران با نگاهی به اسناد بین‌المللی، نامه مفید، ۵۵.
- حسینی، محمدرضا، مسئولیت دولت‌ها و ساز و کارهای صیانت از حقوق کودک در فضای مجازی، فصلنامه‌ی حقوق کودک، سال اول، شماره ۴، زمستان ۱۳۹۸.
- حسینی، محمدرضا، ۱۳۹۸، «مسئولیت دولت‌ها و ساز و کار صیانت از حقوق کودک در فضای مجازی»، فصلنامه‌ی حقوق کودک، زمستان ۱۳۹۸، ۳۳-۵۹.
- حسینی، هاله؛ جواهری، آراسته، ۱۳۹۹، «حمایت کیفری از کودکان در مقابل سوءاستفاده در فضای مجازی در قوانین ایران و انگلیس و اسناد بین‌المللی»، مجله‌ی پژوهش‌های حقوقی، زمستان ۱۳۹۹، ۱۰۷-۱۳۲.
- داش‌اب، مهریار، ۱۳۸۲، تقریرات درس حقوق کودک، کارشناسی ارشد حقوق بشر، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه عالمه طباطبایی، ۱۸ صفحه.
- سند صیانت از کودکان و نوجوانان در فضای مجازی، مصوب ۱۴۰۰ شورای عالی فضای مجازی.

سیدناصری، محمد مهدی، ۱۴۰۰، حمایت از ممنوعیت کار کودکان در اسناد سازمان ملل متحد، انتشارات ذکر، چاپ دوم. شریعتی، مریم، زمانیان، معصومه، خلیلی، میلاد، انتشار تصاویر کودکان در فضای مجازی و تأثیر آن بر شخصیت‌سازی پیش از بلوغ ایشان در پرتو حقوق ایران و مقررات بین‌المللی، مجله حقوق و مطالعات نوین، شماره دوم، ۱۴۰۰. علیدوستی، سیروس؛ شیخ‌شجاعی، فاطمه، ۱۳۸۵، فناوری اطلاعات و کتابخانه‌ها، تهران، پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی، چاپ اول.

کاظمی، سید علی، گزیده‌ی اسناد بین‌المللی، حقوق کودک، چاپ اول، تهران، انتشارات خرسندی، ۱۳۹۴. مظلوم زاده، آمنه، جمال زاده، عبدالرضا، شهابی، رقیه. اصول مرتبط با حقوق کودک در محیط دیجیتال، فصلنامه علمی مطالعات فقه اقتصادی، شماره ۳، ۱۴۰۰.

مصفا، نسرین، ۱۳۸۳، کنوانسیون حقوق کودک و بهره‌وری از آن در حقوق داخلی ایران، نشر گرایش، چاپ اول. مصفا، نسرین، ۱۳۸۶، میثاق حقوق کودک در اسلام از منظر حقوق بشردوستانه بین‌المللی، مجموعه مقالات همایش اسلام و حقوق بین‌المللی بشردوستانه، جمعیت هلال احمر و ICRC.

Biancarosa, G, Griffiths, G. G. (2012). Technology tools to support reading in the digital age Future of Children, 22(2), 139 -160 .

CRC/C/GC/25,2021.

CRC/C/GC/14,2013.

CRC/C/GC/12,2009.

Clark B. competing custody rights, new concepts of family and the best interests of the child. Comparative and international law journal of southern Africa.1998:288-306.

Hosseini NS. The Right to Marriage and Family Formation. MA Dissertation. Tehran Iran: Faculty of Law and Political Sciences, University of Tehran; 2015. [Persian]

Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography.

Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict.

Thuraisingham B. Protecting Our Children In Cyberspace, Dallas, TX. 2010.

Unicef, children in a digital world, THE STATE OF THE WORLD'S CHILDREN 2017.

Vafaei F, Bahreini MJ. Fall of Child Custody. Tahora Quarterly. 2012; 2(13): 113-144. [Persian]

Yolanda (Linda) Reid Chassiakos, Jenny Radesky, Dimitri Christakis, Megan A. Moreno, Corinn Cross and COUNCIL ON COMMUNICATIONS AND MEDIA (2016). Children and Adolescents and Digital Media.

https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC/C/GC/25&Lang=en

<https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/crc/days-general-discussion>

https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en&TreatyID=5&DocTypeID=68

<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child>

<https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/crc>

<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/optional-protocol-convention-rights-child-involvement-children>

<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/optional-protocol-convention-rights-child-sale-children-child>